

The Investigation of Teachers' Lived Experiences in Primary Schools in Mahabad City about Religious Education and its Components

Golaleh Movludpour^{*}

Edris Islami^{**}

Kamal Afani^{***}

Abstract

The purpose of this article is to examine the experiences of elementary school teachers in Mahabad city regarding religious education and its elements. To achieve this goal, the phenomenological method has been used. The research community is all primary school teachers in Mahabad city and the method of selecting participants is purposeful. The number of interviewees is 30 and its tool is a semi-structured interview. To analyze the data, an interpretative analysis method based on Smith, Flowers, & Larkin's model has been used. The findings indicate that regarding the goals of religious education, the overarching themes are knowing God as one of the principles of religion, recognizing resurrection as one of the principles of religion, recognizing prophethood as one of the principles of religion, knowing and understanding God's Words, knowing religious ethics and the ways of practicing it and knowing the branches of religion.. Regarding the content of religious education, two overarching themes are non-observance of the principles governing the selection of content and non-observance of the principles governing the organization of content. Regarding the religious education method, the overarching themes are emphasis on the active teaching method in teaching religious concepts, emphasis on new teaching methods in teaching religious concepts, paying attention to objective teaching of religious concepts, and the use of new technologies in teaching religious concepts. Regarding the evaluation methods of religious education, the themes are observational assessment themes, descriptive evaluation, performance tests and written academic progress tests. And regarding learning religious education activities, overarching themes are emphasis on interactive and participatory methods in learning activities related to religious concepts, paying attention to the principle of student activity in learning activities, emphasis on educational technology in carrying out learning activities.

Keywords: Teachers' Experiences, Religious Education, Elements of Religious Education, Primary Schools.

---

^{*} Master's degree in curriculum planning, teacher in Mahabad city, Mahabad, Iran/
movludpour.golaleh@gmail.com

^{**} Doctorate in philosophy of education, assistant professor of educational sciences, member of the faculty of Islamic Azad University, Mahabad branch, Mahabad, Iran (corresponding author)/
edrisislami@yahoo.com

^{***} Specialized doctorate in educational management, assistant professor of educational sciences, member of the faculty of Islamic Azad University, Mahabad branch, Mahabad, Iran/
kamalafani@yahoo.com

بررسی تجارب معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد در باب تربیت دینی و عناصر آن

گلاله مولودپوری*

ادریس اسلامی**

کمال آفانی***

چکیده

هدف نوشتار حاضر، بررسی تجارب معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد در باب تربیت دینی و عناصر آن است. برای نیل به این هدف، از روش پدیدارشناسی استفاده شده است. جامعه پژوهش، همه معلمان مقطع ابتدایی شهرستان مهاباد و روش انتخاب مشارکت کنندگان، هدفمند می باشد. تعداد افراد مصاحبه شونده ۳۰ نفر و ابزار آن، مصاحبه نیمه ساختاریافته است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روش تحلیل تفسیری مبتنی بر الگوی اسمیت، فلور و لارکین استفاده شده است. یافته ها حاکی از آن است که در مورد اهداف تربیت دینی، مضامین فراگیر شناخت خدا به عنوان یکی از اصول دین، شناخت معاد به عنوان یکی از اصول دین، شناخت نبوت به عنوان یکی از اصول دین، شناخت و درک کلام خداوند، شناخت اخلاق دینی و راه های عمل به آن و شناخت فروع دین، در باب محتوای تربیت دینی دو مضمون فراگیر عدم رعایت اصول حاکم بر انتخاب محتوا و عدم رعایت اصول حاکم بر سازماندهی محتوا، در مورد روش تربیت دینی مضامین فراگیر تأکید بر روش فعال تدریس در آموزش مفاهیم دینی، تأکید بر روش های نوین تدریس در آموزش مفاهیم دینی، توجه به آموزش عینی مفاهیم دینی و استفاده از تکنولوژی های نوین در آموزش مفاهیم دینی، در مورد فعالیت های یادگیری تربیت دینی مضامین فراگیر تأکید بر روش های تعاملی و مشارکتی در فعالیت های یادگیری مربوط به مفاهیم دینی، توجه به اصل فعالیت دانش آموز در فعالیت های یادگیری، تأکید بر فناوری آموزشی در انجام فعالیت های یادگیری و حمایت از جستجوی در منابع اطلاعاتی فرادسی برای انجام فعالیت های یادگیری و در باب شیوه های ارزشیابی تربیت دینی مضامین فراگیر سنجش مشاهده ای، ارزشیابی توصیفی، آزمون های عملکردی و آزمون های پیشرفت تحصیلی کتبی شناسایی شده اند.

واژگان کلیدی: تجارب معلمان، تربیت دینی، عناصر تربیت دینی، دوره ابتدایی

* کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی، معلم در شهرستان مهاباد، مهاباد، ایران
** دکترای تخصصی فلسفه تعلیم و تربیت، استادیار علوم تربیتی، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، مهاباد، ایران (نویسنده مسئول)
*** دکترای تخصصی مدیریت آموزشی، استادیار علوم تربیتی، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، مهاباد، ایران

kamalafani@yahoo.com

مهاباد، ایران

تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۱۲/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۰۹

مقدمه

تعلیم و تربیت در زندگی بشر، مهم‌ترین و اساسی‌ترین جنبه زندگی است به گونه‌ای که هرگونه اعوجاج و انحراف در آن، باعث انحراف در همه امور زندگی می‌شود. در اسلام به این موضوع مهم توجه بسیار شده و قواعد مناسبی برای رشد انسان تعیین شده است. از منظر اسلام، هدف غایی تربیت، قرب الهی است که شاکله دینی در وجود او به‌طورکامل شکل بگیرد و رفتارهای دینی ریشه دارتر از او سر بزند. فلسفه خلقت بشر را نیز در همین نکته می‌توان یافت که خداوند انسان را برای این آفرید که او به‌وسیله تربیت صحیح، کمال یابد و به سر منزل مقصود برسد (اشرفی و آخوندی، ۱۳۹۰، ص ۳۹). با علم به این هدف غایی، تربیت دینی^۱ جایگاه و اهمیت خاصی پیدا می‌کند.

بحث ارتباط دین و تربیت از دیر باز همواره مورد توجه بوده است. نگاه به تربیت از زاویه دین، نوعی آرمان‌خواهی در مکاتب تربیتی قرون گذشته و یگانه معیار غیرقابل تردید بوده است تا جایی که هرگز احساس تقابل میان دین و تربیت نمی‌شده است. اما پس از غرور حاصل از خیزش انسان به سوی علم تجربی و وانهادن جانب دین، این امر با مسئله جدی مواجه شد تا جایی که پس از رنسانس و در حدود نیمه‌های قرن اخیر، بسیاری از مکاتب تربیتی و رویکردهای موجود، بحث از دخالت دین در تربیت و ارتباط آن دو با یکدیگر را به‌عنوان یک امر حاشیه‌ای تلقی کردند. لزوم نگاهی دوباره به آموزه‌های دینی و بازخوانی مجدد آن مطابق با تغییرات جهان امروز، موجبات توجه دوباره به تربیت دینی را فراهم کرده است (مشایخی‌راد، ۱۳۷۸، ص ۷۸).

با گذشت زمان و با وجود تلاش‌های انجام شده در جوامع مختلف جهت آشناسازی کودکان و دانش‌آموزان و نوجوانان با اصول و مفاهیم دینی و اخلاقی، مسئله آموزش دینی از وضعیت مطلوبی برخوردار نبوده، گاه با تأثیرات معکوس نیز همراه گردیده و باعث شده است ناکارآمدی‌های مذکور تا حد زیادی در بحران آفرینی‌ها و کاستی‌ها مشاهده شده در رفتارهای دینی نسل نوجوان و جوان سهم مؤثری داشته باشد. در بررسی‌های به عمل آمده، برنامه‌های دینی در بین دانش‌آموزان رضایت بخش نبوده، حتی می‌توان گفت این آموزش‌ها در بین دانش‌آموزان احساس دلزدگی نسبت به درس دینی به وجود آورده است (کشاوری، ۱۳۸۷، ص ۹۶).

براساس این مسئله، در باب تربیت دینی، در جامعه علمی ایران، پژوهش‌هایی انجام شده است. کویانی و واعظی (۱۳۹۷) در پژوهشی نشان داد که روش‌های تربیت دینی در دوره ابتدایی ایران و انگلستان دارای شباهت‌هایی می‌باشد اما دارای تفاوت‌های اساسی در اهداف، ارزشیابی و محتوای دروس می‌باشند. نیرومند، محبی و وکیلی (۱۳۹۹) در مطالعه خود قرب الهی را به‌عنوان

1. Religious Education

هدف غایی تربیت دینی نوجوانان تلقی کرده، برای تحقق آن، اهداف میانی اعتقادی چون تقویت روحیه حقیقت‌جویی، خداشناسی و تقویت ایمان به خدا، اهداف اخلاقی مانند خودشناسی، خودباوری و خودسازی و اهداف علمی و آموزشی نظیر تقویت روحیه تعقل، تفکر و تحقیق، مشارکت و همکاری و... را مطرح می‌نمایند. رضایی و همکاران (۱۴۰۰) با تکیه بر اسناد و کتب علمی و مصاحبه با اساتید دانشگاه به طراحی الگوی برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی و اعتبارسنجی آن پرداختند. در این الگو، پنج عنصر هدف، محتوا، روش، ارزشیابی و معلم در تربیت دینی مورد توجه قرار گرفتند. نویسندگان این مطالعه، پس از بیان نتایجی برای هر کدام از این عناصر، این الگو را معتبر دانسته و برای طراحی و تدوین برنامه درسی تربیت دوره ابتدایی آن را مناسب تلقی کرده‌اند.

با دقت در مطالعه‌های انجام شده می‌توان گفت، پژوهش اول، با استفاده از روش کتابخانه‌ای، به بررسی تطبیقی سه عنصر هدف، محتوا و ارزشیابی تربیت دینی دوره ابتدایی در ایران و انگلستان می‌پردازد، پژوهش دوم، از میان عناصر تربیت دینی، تنها بر هدف تأکید دارد و آن را در قلمرو نوجوانان بررسی می‌کند و پژوهش سوم نیز با ارائه الگوی تربیت دینی و اعتبارسنجی آن و بر مبنای دو روش اسنادی و تحلیلی، جامع‌تر از هر دو مطالعه، عناصر هدف، محتوا، روش، ارزشیابی و معلم را مورد بررسی قرار می‌دهد. مطالعه حاضر، همسو با این پژوهش‌ها، به بررسی عناصر تربیت دینی نظر دارد، با این تفاوت که برخلاف پژوهش اول، به مطالعه تطبیقی این عناصر نمی‌پردازد، همانند پژوهش دوم، بررسی عنصری چون هدف را کافی ندانسته، قلمروی دوره ابتدایی را که اساس تربیت دینی و شکل‌گیری شخصیت دینی کودکان است، بررسی می‌نماید و برخلاف پژوهش سوم که هم اسنادی است و هم به تحلیل دیدگاه‌های اساتید دانشگاه نظر دارد، به فهم تجارب زیسته معلمان دوره ابتدایی به عنوان کسانی که به‌طور مستقیم بیشترین میزان درگیری و مشارکت با امر تربیت دینی کودکان دارند، می‌پردازد. علاوه بر این، مطالعه حاضر، رویکردی کل‌نگر به فهم عناصر تربیت دینی دارد، با این استدلال که بررسی عناصر تربیت دینی بدون تحلیل بیشتر عناصر آن، نه انعکاس‌دهنده ماهیت اصلی تربیت دینی است و نه ارائه‌دهنده چارچوبی برای طراحی و ارزشیابی برنامه تربیت دینی دوره ابتدایی. بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد، در باب اهداف، محتوا، روش، فعالیت‌های یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی چه تجاربی دارند؟ سؤال‌های فرعی این مطالعه، مبتنی بر بررسی و تحلیل هر کدام از این عناصر در قالب پنج سؤال پژوهشی می‌باشد.

روش‌شناسی پژوهش

نوع این مطالعه، کیفی^۱ و روش آن، پدیدارشناسی است. پدیدارشناسی، پژوهشی درباره جهان است، آن‌گونه که بر افراد جلوه‌گر می‌شود؛ از این رو، نوعی مطالعه تجربه زیسته^۲ افراد در باب پدیده‌های انسانی و اجتماعی است (گال،^۳ بورگ^۴ و گال، ۱۳۸۷). این روش مرحله‌ای دارد که پژوهش حاضر نیز آنها را به‌کار گرفته است: ۱. تعیین موضوع که در این پژوهش، تربیت دینی و عناصر آن است آن‌گونه که در تجربه زیسته معلمان ابتدایی نمود یافته است. از آنجاکه این روش به بررسی تجربه می‌پردازد و پژوهش حاضر نیز تجارب معلمان ابتدایی در باب تربیت دینی را بررسی می‌نماید، این روش انتخاب شده است؛ ۲. انتخاب شرکت‌کنندگان که در این مطالعه، از میان معلمان ابتدایی شهرستان مهاباد، ۳۰ نفر به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند؛ ۳. مصاحبه با شرکت‌کنندگان که در این پژوهش، از مصاحبه نیمه ساختاریافته^۵ استفاده شده است به این معنا که سؤالات مصاحبه از قبل مشخص است و از تمام پاسخ‌دهندگان، پرسش‌های مشابه پرسیده شده و آنها نیز آزاد بودند که پاسخ خود را به هر طریقی که می‌خواهند ارائه دهند و ۴. تجزیه و تحلیل اطلاعات (همان) که در مطالعه حاضر از روش تحلیل تفسیری مبتنی بر الگوی اسمیت،^۶ فلور^۷ و لارکین^۸ استفاده شده است. این روش نیز دارای چهار مرحله است: ۱. مواجهه اولیه، مطالعه و خواندن داده و متن مصاحبه‌ها. بعد از انجام مصاحبه، موارد ضبط‌شده موبه‌مو و با دقت بر روی کاغذ آورده می‌شوند؛ سپس متن به‌طور مرتب و مکرر توسط محقق خوانده می‌شود. پژوهشگر با توجه به اهداف و سؤال‌های پژوهشی خود، اطلاعات یا واحدهای معنایی را به دست می‌آورد؛ ۲. تشخیص و ظهور مضامین ابتدایی و اولیه (تم‌ها): در این مرحله، با توجه به واحدهای معنایی، مضامین پایه به هر کدام از واحدها داده می‌شود؛ ۳. جمع نمودن تم‌های مشابه (برچسب تم‌ها): بعد از ظهور مضامین پایه، با پیدا کردن ارتباط و وجه اشتراک بین آنها، اقدام به دسته‌بندی جدید صورت می‌گیرد. در این مرحله، پژوهشگر، به هر کدام از دسته‌ها، برچسب یا عناوینی می‌دهد که کلی‌تر از مضامین پایه هستند، به این مقوله‌ها، مضامین سازمان‌دهنده گفته می‌شود. ۴. لیست‌بندی نهایی مضامین (خوشه تم) و آوردن آنها در یک جدول خلاصه: در این مرحله،

-
1. Qualitative
  2. Lived Experience
  3. Gall
  4. Borg
  5. Semi-structured interview
  6. Smith
  7. Flowers
  8. Larkin

تشابه و ارتباط بین برجسب تم‌ها مشخص شده و مضامین نهایی که کلی‌ترین عناوین می‌باشند و به جوهر و ذات تجربه مشارکت‌کنندگان اشاره دارند، به‌دست می‌آیند؛ این مضامین نهایی، خوشه‌های تم یا مضامین فراگیر هستند. بعد از انجام این کار، پژوهشگر هر سه مضمون را در یک جدول خلاصه می‌آورد (اسمیت، فلورز و لارکین، ۲۰۰۹، به نقل از کلارک،^۱ ۲۰۱۰). مطالعه حاضر همه این مراحل را انجام داده، برای هر کدام از سؤال‌های پژوهشی، جدول خلاصه شده حاوی مضمون پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر ارائه می‌دهد.

یافته‌های پژوهش

معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد چه تجارب زیسته‌ای در باب اهداف تربیت دینی دارند؟

جدول شماره (۱)

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
آشنایی با خدا، فهم خالقیت خداوند، یادگیری یکتایی خداوند، یادگیری اعلی بودن خداوند	آشنایی با صفات ذاتی و فعلی خداوند	شناخت خدا به‌عنوان یکی از اصول دین
آشنایی با جهان آخرت، شناخت بهشت و جهنم	آشنایی با حیات اخروی	شناخت معاد به‌عنوان یکی از اصول دین
یادگیری انتخاب پیامبران از جانب خداوند، آشنایی با نحوه زندگی پیامبران	آشنایی با رابطه پیامبران با خداوند و شخصیت و اعمال آنها	شناخت نبوت به‌عنوان یکی از اصول دین
آشنایی با قرآن، یادگیری درست خواندن قرآن، رعایت آداب خواندن قرآن	آشنایی با قرآن و قرائت صحیح آن	شناخت و درک کلام خداوند
آشنایی با ارزش‌های اخلاقی، آشنایی با الگوهای اخلاقی، آشنایی با راه راست، دوری از راه‌های منحرف، پرهیز از کارهای زشت و ناپسند	آشنایی با فضایل و رذایل اخلاقی و عمل به فضایل اخلاقی	شناخت اخلاق دینی و راه‌های عمل به آن
یادگیری نحوه نماز خواندن، شناخت انواع نماز، شناخت روزه	آشنایی با تکالیف دینی	شناخت فروع دین و انجام آنها

براساس مصاحبه‌ها درخصوص تجارب معلمان در باب اهداف تربیت دینی در دوران ابتدایی مضامین فراگیر با عناوین شناخت خدا به‌عنوان یکی از اصول دین، شناخت معاد به‌عنوان یکی از اصول دین، شناخت نبوت به‌عنوان یکی از اصول دین، شناخت و درک کلام خداوند، شناخت اخلاق دینی و راه‌های عمل به آن و شناخت فروع دین و انجام آنها شناسایی شد که در زیر آنها را توصیف خواهیم کرد.

۱. شناخت خدا به‌عنوان یکی از اصول دین

براساس نتایج بدست آمده در باب اهداف تربیت دینی در دوره ابتدایی به شناخت خدا به‌عنوان

1. Clarke

یکی از اصول دین توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده‌آشنایی با صفات ذاتی و فعلی خداوند است. در این زمینه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان یاد می‌گیرند که یکی از صفات خداوند یکتا بودن است» و دیگری اظهار می‌داشت: «دانش‌آموزان می‌فهمند که خداوند خالق همه چیز است».

۲. شناخت معاد به‌عنوان یکی از اصول دین

براساس نتایج بدست آمده در باب اهداف تربیت دینی در دوره ابتدایی به حوزه شناخت معاد به‌عنوان یکی از اصول دین توجه شده است. این مضمون دربرگیرنده مضمون سازمان‌دهنده‌آشنایی با حیات اخروی است. در این رابطه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان می‌توانند شناخت خوبی از بهشت و جهنم بدست بیاورند» و دیگری بیان می‌کرد: «دانش‌آموزان با موضوع جهان آخرت نیز آشنا می‌شوند».

۳. آشنایی با رابطه پیامبران با خداوند و شخصیت و اعمال آنها

براساس نتایج بدست آمده در باب اهداف برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی به آشنایی با رابطه پیامبران با خداوند و شخصیت و اعمال آنها توجه شده است. این مضمون حاوی مضمون سازمان‌دهنده شناخت نبوت به‌عنوان یکی از اصول دین است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان با خواندن داستان‌های پیامبران در قرآن با نحوه زندگی آنها آشنا می‌شوند» و دیگری اعتقاد داشت: «دانش‌آموزان یاد می‌گیرند که پیامبران از جانب خداوند انتخاب شده‌اند».

۴. شناخت و درک کلام خداوند

براساس نتایج بدست آمده در باب اهداف برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی به شناخت و درک کلام خداوند توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده‌آشنایی با قرآن و قرائت صحیح آن است. در این زمینه، یکی از مصاحبه‌شوندگان معتقد بود: «آنها یاد می‌گیرند هنگام قرائت قرآن آداب آن را رعایت کنند»، دیگری می‌گفت: «دانش‌آموزان از طریق تربیت دینی نحوه درست خواندن قرآن را یاد می‌گیرند» و دیگری چنین اظهار نظر می‌کرد: «دانش‌آموزان می‌توانند با استفاده از اهداف تربیت دینی با قرآن آشنا شوند».

۵. شناخت اخلاق دینی و راه‌های عمل به آن

براساس نتایج بدست آمده در باب اهداف برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی به شناخت

اخلاق دینی و راه‌های عمل به آن توجه شده است. این مضمون حاوی مضمون سازمان‌دهنده آشنایی با فضایل و رذایل اخلاقی و عمل به فضایل اخلاقی است. یکی از مصاحبه‌شوندگان بیان می‌کرد: «تربیت دینی باعث می‌شود دانش‌آموزان از کارهای زشت و ناپسند پرهیز کنند»، دیگری اعتقاد داشت: «تربیت دینی باعث می‌شود دانش‌آموزان از راه‌های منحرف دوری کنند» و دیگری بر آن بود که «دانش‌آموزان می‌توانند از طریق تربیت دینی با راه راست آشنا شوند».

۶. شناخت فروع دین و انجام آنها

براساس نتایج بدست آمده در باب اهداف برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی به شناخت فروع دین و انجام آنها توجه شده است. این مضمون در بردارنده مضمون سازمان‌دهنده آشنایی با تکالیف دینی است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان از طریق اهداف تربیت دینی می‌توانند روزه را بشناسند» و دیگری چنین اظهار می‌کرد: «دانش‌آموزان می‌توانند با انواع نماز مثل عید و جمعه و ... آشنا شوند».

معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد چه تجارب زیسته‌ای در باب محتوای تربیت دینی دارند؟

جدول شماره (۲)

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
قابل درک نبودن بسیاری از مفاهیم دینی دشوار بودن برخی از مطالب ذهنی بودن بسیاری از مفاهیم دینی قابل فهم نبودن بسیاری از مطالب	نامتناسب بودن محتوای تربیت دینی با رشد شناختی دانش‌آموزان	عدم رعایت اصول حاکم بر انتخاب محتوا
جذاب نبودن محتوای تربیت دینی بی‌علاقه‌گی به محتوای تربیت دینی بی‌توجهی به محتوای تربیت دینی، دلپذیر نبودن مفاهیم دینی، هیجان‌انگیز نبودن بسیاری از مطالب	نامتناسب بودن محتوای تربیت دینی با بُعد عاطفی دانش‌آموزان	عدم رعایت اصول حاکم بر انتخاب محتوا
تکراری بودن بسیاری از مطالب در پایه‌ها مشابهت مطالب دینی در بعضی از پایه‌ها زائد بودن محتوای تربیت دینی	بی‌توجهی به شیوه سازماندهی مارپیچی در محتوای تربیت دینی	عدم رعایت اصول حاکم بر سازماندهی محتوا

براساس مصاحبه‌ها در خصوص تجارب معلمان در باب محتوای تربیت دینی در دوران ابتدایی دو مضمون فراگیر با عنوان عدم رعایت اصول حاکم بر انتخاب محتوا و عدم رعایت اصول حاکم بر سازماندهی محتوا شناسایی و آشکار شد که در زیر آنها را توصیف خواهیم کرد.

۱. عدم رعایت اصول حاکم بر انتخاب محتوا

براساس نتایج بدست آمده در باب محتوای تربیت دینی در دوره ابتدایی به عدم رعایت اصول حاکم بر انتخاب محتوا اشاره شده است. این مضمون شامل دو مضمون سازمان دهنده است:

الف) نامتناسب بودن محتوای تربیت دینی با رشد شناختی دانش آموزان. یکی از مصاحبه شونده‌ها می‌گفت: «بسیاری از مفاهیم دینی برای دانش آموزان ذهنی و انتزاعی است»، دیگری بیان می‌کرد: «بسیاری از مفاهیم دینی برای دانش آموزان قابل درک نیست» و دیگری اعتقاد داشت: «برخی مطالب برای دانش آموزان سخت است»؛

ب) نامتناسب بودن محتوای تربیت دینی با بُعد عاطفی دانش آموزان. در این زمینه، یکی از مصاحبه شونده‌ها می‌گفت: «بعضی از دانش آموزان علاقه زیادی از خود نشان نمی‌دهند»، دیگری بر آن بود که «بسیاری از دانش آموزان به محتوای تربیت دینی توجهی ندارند» و دیگری چنین اظهار نظر می‌کرد: «مطالب زیادی از تربیت دینی برای دانش آموزان جذابیت ندارد».

۲. عدم رعایت اصول حاکم بر سازماندهی محتوا

براساس نتایج بدست آمده در باب محتوای تربیت دینی در دوره ابتدایی به عدم رعایت اصول حاکم بر سازماندهی محتوا اشاره شده است. این مضمون بیانگر مضمون سازمان دهنده بی‌توجهی به شیوه سازماندهی مارپیچی در محتوای تربیت دینی است. یکی از مصاحبه شونده‌ها می‌گفت: «بسیاری از دانش آموزان آن را زائد می‌دانند»، دیگری اعتقاد داشت: «محتوای دینی در بعضی از پایه‌ها باهم شباهت دارند» و دیگری چنین اظهار می‌کرد: «بسیاری از مطالب دینی در اکثر پایه‌ها تکرار می‌شود».

معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد چه تجارب زیسته‌ای در باب روش تربیت دینی دارند؟

جدول شماره (۳)

مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
آموزش نماز در نمازخانه مدرسه، آموزش تیمم در کلاس، آموزش وضو در مدرسه، استفاده از طرح عملی نماز	آموزش عملی مفاهیم دینی	تأکید بر روش عملی در آموزش مفاهیم دینی
تلفیق مفاهیم تربیت دینی با محتوای کتب دیگر، استفاده از چندین روش به طور همزمان، ترکیب چندین روش، استفاده از روش‌های متفاوت، ربط دادن محتوای تربیت دینی با طرح کرامت، عدم استفاده از روش مخصوص برای همه دانش آموزان	استفاده از روش تلفیقی در آموزش مفاهیم دینی	تأکید بر روش‌های نوین تدریس در آموزش مفاهیم دینی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
لذت بخش بودن ارائه محتوای تربیت دینی از طریق تصاویر، یادگیری آسان از طریق مشاهده	روش نمایشی یا مشاهده دقیق	توجه به آموزش عینی مفاهیم دینی
پخش فیلم نمایش کارتون‌های داستانی از زندگی پیامبران	آموزش مفاهیم دینی از طریق فیلم	استفاده از تکنولوژی‌های نوین در آموزش مفاهیم دینی
طرح سؤال از سوی معلم و پاسخ دانش‌آموزان به آن	روش پرسش و پاسخ	توجه به روش فعال تدریس

براساس مصاحبه‌ها در خصوص تجارب معلمان در باب روش تربیت دینی در دوران ابتدایی پنج مضمون فراگیر با عناوین تأکید بر روش عملی در آموزش مفاهیم دینی، تأکید بر روش‌های نوین تدریس در آموزش مفاهیم دینی، توجه به آموزش عینی مفاهیم دینی، استفاده از تکنولوژی‌های نوین در آموزش مفاهیم دینی و توجه به روش فعال تدریس شناسایی شد که در زیر آنها را توصیف خواهیم کرد.

۱. تأکید بر روش عملی در آموزش مفاهیم دینی

براساس نتایج بدست آمده در باب روش تربیت دینی در دوره ابتدایی به تأکید بر روش فعال تدریس در آموزش مفاهیم دینی توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده آموزش عملی مفاهیم دینی است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «گاهی از دانش‌آموزان می‌خواهم تا نحوه وضو گرفتن را در مدرسه انجام دهند»، دیگری می‌گفت: «هنگام آموزش تیمم آن را در کلاس اجرا می‌کنم» و دیگری چنین اظهار نظر می‌کرد: «من برای آموزش نماز، آن را در نمازخانه انجام می‌دهم».

۲. تأکید بر روش‌های نوین تدریس در آموزش مفاهیم دینی

براساس نتایج بدست آمده در باب روش تربیت دینی در دوره ابتدایی به تأکید بر روش‌های نوین تدریس در آموزش مفاهیم دینی توجه شده است. این مضمون حاوی مضمون سازمان‌دهنده استفاده از روش تلفیقی در آموزش مفاهیم دینی است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «گاهی چندین روش را با هم ترکیب می‌کنم» و دیگری چنین اظهار می‌کرد: «بعضی وقتها از چندین روش همزمان استفاده می‌کنم».

۳. توجه به آموزش عینی مفاهیم دینی

براساس نتایج بدست آمده در باب روش تربیت دینی در دوره ابتدایی به توجه به آموزش عینی مفاهیم دینی اشاره شده است. این مضمون دربرگیرنده مضمون سازمان‌دهنده روش نمایشی یا

مشاهده دقیق است. در این رابطه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «مشاهده، مطالب یادگیری را برای دانش‌آموزان آسان می‌کند»، دیگری اعتقاد داشت: «تصویری بودن محتوای تربیت دینی برای دانش‌آموز لذت بیشتری دارد» و دیگری بیان می‌کرد: «یادگیری از طریق مشاهده زودتر انجام می‌گیرد».

۴. استفاده از تکنولوژی‌های نوین در آموزش مفاهیم دینی

براساس نتایج بدست آمده در باب روش تربیت دینی در دوره ابتدایی به استفاده از تکنولوژی‌های نوین در آموزش مفاهیم دینی توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده آموزش مفاهیم دینی از طریق فیلم است. یکی از مصاحبه‌شوندگان اعتقاد داشت: «بعضی اوقات کارتون‌های داستانی از زندگی پیامبران را نمایش می‌دهم»، دیگری بر این باور بود: «گاهی برای یادگیری بهتر از دانش‌آموزان می‌خواهم تا فیلمی را مشاهده کنند» و دیگری چنین اظهار نظر می‌کرد: «با استفاده از فیلم می‌توان بسیاری از مفاهیم دینی را آموزش داد».

۵. توجه به روش فعال تدریس

براساس نتایج بدست آمده در باب روش تربیت دینی در دوره ابتدایی به روش فعال تدریس توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده روش پرسش و پاسخ است. در این زمینه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «گاهی سؤالاتی را مطرح می‌کنم و از دانش‌آموزانم می‌خواهم جواب دهند». دیگری اشاره کرد: «بیشتر اوقات از روش پرسش و پاسخ استفاده می‌کنم» و دیگری معتقد است: «در اکثر موارد سؤالاتی را از دانش‌آموزان می‌پرسم و از آنها می‌خواهم جواب دهند». معلمان شهرستان مهاباد در مورد فعالیت‌های یادگیری تربیت دینی چه تجاربی دارند؟

جدول شماره (۴)

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
انجام کارها به صورت گروهی همکاری بیشتر درگروه‌ها فعالیت بیشتر دانش‌آموزان درگروه تعیین فعالیت‌ها به صورت گروهی	فعالیت‌های یادگیری گروهی	تأکید بر روش‌های تعاملی و مشارکتی در فعالیت‌های یادگیری مربوط به مفاهیم دینی
انجام کارها توسط خود دانش‌آموز پرهیز از ارائه پاسخ درست توسط معلم رسیدن به اهداف توسط خود دانش‌آموز با راهنمایی معلم	حفظ استقلال شخصی دانش‌آموز در انجام فعالیت‌های یادگیری	توجه به اصل فعالیت دانش‌آموز در فعالیت‌های یادگیری
استفاده از وسایل آموزشی	کاربرد مواد کمک آموزشی در انجام فعالیت‌های یادگیری	تأکید بر فناوری آموزشی در انجام فعالیت‌های یادگیری
تشویق به استفاده از منابع بیشتر	توجه به منابع برون درسی در انجام فعالیت‌های یادگیری	حمایت از جستجوی در منابع اطلاعاتی فرادرسی برای انجام فعالیت‌های یادگیری

براساس مصاحبه‌ها درخصوص تجارب معلمان شهرستان مهاباد در مورد فعالیت‌های یادگیری تربیت دینی در دوران ابتدایی چهار مضمون فراگیر با عناوین تأکید بر روش‌های تعاملی و مشارکتی در فعالیت‌های یادگیری مربوط به مفاهیم دینی، توجه به اصل فعالیت دانش‌آموز در فعالیت‌های یادگیری و تأکید بر فناوری آموزشی در انجام فعالیت‌های یادگیری شناسایی شد که در زیر به توصیف آنها خواهیم پرداخت.

۱. تأکید بر روش‌های تعاملی و مشارکتی در فعالیت‌های یادگیری مربوط به مفاهیم دینی

براساس نتایج بدست آمده در باب تجارب معلمان شهرستان مهاباد در مورد فعالیت‌های یادگیری تربیت دینی در دوره ابتدایی به تأکید بر روش‌های تعاملی و مشارکتی در فعالیت‌های یادگیری مربوط به مفاهیم دینی توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده فعالیت‌های یادگیری گروهی است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان در گروه‌ها فعالیت بیشتری دارند»، دیگری بر آن بود که «در گروه‌ها همکاری بیشتر است» و دیگری اعتقاد داشت: «سعی می‌کنم کارها به صورت گروهی انجام شود».

۲. توجه به اصل فعالیت دانش‌آموز در فعالیت‌های یادگیری

براساس نتایج بدست آمده در باب تجارب معلمان شهرستان مهاباد در مورد فعالیت‌های یادگیری تربیت دینی در دوره ابتدایی به اصل فعالیت دانش‌آموز در فعالیت‌های یادگیری توجه شده است. این مضمون حاوی مضمون سازمان‌دهنده حفظ استقلال شخصی دانش‌آموز در انجام فعالیت‌های یادگیری است. در این زمینه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «از دادن جواب درست به دانش‌آموز خودداری می‌کنم. سعی می‌کنم تا دانش‌آموز خودش به جواب برسد» و دیگری بیان کرد: «سعی می‌کنم تا دانش‌آموز خودش کارها را انجام دهد».

۳. تأکید بر فناوری آموزشی در انجام فعالیت‌های یادگیری

براساس نتایج بدست آمده در باب تجارب معلمان شهرستان مهاباد در مورد فعالیت‌های یادگیری تربیت دینی در دوره ابتدایی به تأکید بر فناوری آموزشی در انجام فعالیت‌های یادگیری اشاره شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده کاربرد مواد کمک آموزشی در انجام فعالیت‌های یادگیری است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان در کلاس وسایل آموزشی را به کار می‌گیرند».

۴. حمایت از جستجو در منابع اطلاعاتی فرادرسی برای انجام فعالیت‌های یادگیری

براساس نتایج بدست آمده در باب تجارب معلمان شهرستان مهاباد در مورد فعالیت‌های یادگیری تربیت دینی در دوره ابتدایی به حمایت از جستجو در منابع اطلاعاتی فرادرسی برای انجام فعالیت‌های یادگیری توجه شده است. این مضمون حاوی مضمون سازمان‌دهنده توجه به منابع برون درسی در انجام فعالیت‌های یادگیری است. در این زمینه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «سعی می‌کنم دانش‌آموز را به استفاده از منابع بیشتر تشویق کنم»، دیگری اعتقاد داشت: «دانش‌آموزان علاوه بر کتب درسی باید به کتاب‌های دینی غیردرسی نیز توجه کنند» و دیگری بر آن بود که «کتاب‌های غیردرسی دینی نیز به یادگیری دانش‌آموزان کمک می‌کند».

معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد چه تجارب زیسته‌ای در باب شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی دارند؟

جدول شماره (۵)

مضمین پایه	مضمین سازمان‌دهنده	مضمین فراگیر
ثبت اعمال دانش‌آموزان در دفتر ثبت کلاسی، ثبت نماز خواندن دانش‌آموز در دفتر، ثبت درست خواندن قرآن، ثبت اعمال خوب دانش‌آموزان، نوشتن رفتارها در چک لیست و علامت زدن آنها	ثبت اعمال دینی و اخلاقی در چک لیست یا فهرست واریسی	سنجش مشاهده‌ای
نوشتن رویدادهای مدرسه و کلاس	واقع‌نگاری	
توصیف رفتارهای خوب دانش‌آموز، توصیف علاقه دانش‌آموز به مفاهیم دینی و ثبت آن در دفتر	توصیف نگاری کنش و گرایش دانش‌آموزان به مفاهیم دینی	ارزشیابی توصیفی
نگه داری نمونه کارها در پوشه کار، قراردادن پژوهش دینی دانش‌آموز در پوشه کار، قرار دادن کارهای مثبت دانش‌آموز در پوشه کار، توجه به جنبه‌های مثبت فعالیت دانش‌آموز و یادداشت آن در پوشه کار یا تمرین	کارپوشه	آزمون‌های عملکردی
سنجش کتبی، استفاده از آزمون‌های مداد-کاغذی آزمون	آزمون‌های مداد-کاغذی	آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی

براساس مصاحبه‌ها در خصوص تجارب معلمان در باب شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی در دوران ابتدایی چهار مضمون فراگیر با عناوین سنجش مشاهده‌ای، ارزشیابی توصیفی، آزمون‌های عملکردی، آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی شناسایی شد که در زیر آنها را توصیف خواهیم کرد.

۱. سنجش مشاهده‌ای

براساس نتایج بدست آمده در باب شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی در دوره ابتدایی به سنجش مشاهده‌ای توجه شده است. این مضمون شامل دو مضمون سازمان‌دهنده است:

الف) ثبت اعمال دینی و اخلاقی در چک لیست یا فهرست و ارسسی. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «وقتی دانش‌آموزان قرآن را به درستی می‌خوانند باید آن را در دفتر ثبت کرد» و دیگری بیان می‌کرد: «وقتی دانش‌آموزان نماز می‌خوانند باید آنها را در دفتر ثبت کرد».

ب) واقعه‌نگاری، در این رابطه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «لازم است بعضی اوقات واقعه‌های مدرسه و کلاس را بنویسی»، دیگری اظهار می‌کرد: «واقعیت‌های کلاس را یادداشت می‌کنم» و دیگری بیان می‌کرد: «هر چیزی را که در کلاس اتفاق می‌افتد می‌نویسم».

۲. ارزشیابی توصیفی

براساس نتایج بدست آمده در باب شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی در دوره ابتدایی به ارزشیابی توصیفی توجه شده است. این مضمون در بردارنده مضمون سازمان‌دهنده توصیف‌نگاری کنش و گرایش دانش‌آموزان به مفاهیم دینی است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «اگر دانش‌آموزی نسبت به یادگیری مفاهیم دینی علاقه نشان می‌دهد با یک جمله توصیفی آن را در دفترم ثبت می‌کنم»، دیگری بیان می‌کرد: «رفتارهای خوب دینی دانش‌آموز را به صورت یک جمله توصیف می‌کنم» و دیگری معتقد است: «کارهایی را که دانش‌آموز انجام می‌دهد در چند جمله کوتاه توصیف می‌کنم».

۳. آزمون‌های عملکردی

براساس نتایج بدست آمده در باب شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی در دوره ابتدایی به آزمون‌های عملکردی توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده کارپوشه است. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «فقط کارهای مثبت دانش‌آموزان را باید در پوشه کار نگه‌داری کرد»، دیگری اظهار می‌کرد: «اگر دانش‌آموزی در مورد یکی از مفاهیم دینی تحقیقی انجام می‌دهد در پوشه کار نگه‌داری می‌دارم» و دیگری اعتقاد داشت: «نمونه کارهایی را که بچه‌ها در کلاس انجام می‌دهند باید در پوشه کار نگه‌داری کرد».

۴. آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی

براساس نتایج بدست آمده در باب شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی در دوره ابتدایی به آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی توجه شده است. این مضمون شامل مضمون سازمان‌دهنده آزمون‌های مداد-کاغذی است. در این رابطه، یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «بیشتر از آزمون‌ها استفاده می‌کنم»، دیگری

اعتقاد داشت: «گاهی برای ارزشیابی هدیه‌های آسمان از آزمون‌های مداد-کاغذی استفاده می‌کنم» و دیگری بیان می‌کرد: «بعضی اوقات از دانش‌آموزان سنجش کتبی به عمل می‌آورم».

بحث و بررسی

یافته‌های سؤال اول از حیث مضمون فراگیر شناخت اخلاق دینی با پژوهش یوسف‌زاده و خبازیان (۱۳۹۱) و از حیث شناخت، گرایش و عمل به مقتضای توحید و التزام عملی به احکام دینی با پژوهش رضائی، ملکی، عباس‌پور و خسروی (۱۴۰۰) همسوست.

محوری‌ترین جنبه از ابعاد تعلیم و تربیت در نظام آموزش و پرورش همانا تربیت دینی است (کشاوری، ۱۳۸۷، ص ۹). در نظام تربیت دینی، هدف از تربیت، رساندن انسان به مقام قرب الهی از طریق تحقق بخشیدن به استعدادها بالقوه و متوازن و متعادل بار آوردن انسان است (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۳، ص ۳۸) که این مهم از طریق عبادت و پرستش خدا به دست می‌آید. عبادت خدا، یعنی اطاعت محض از او و در مسیر خداشناسی حرکت کردن (شریعتمداری، ۱۳۸۴، ص ۱۲۸). در دوره ابتدایی، با توجه به تمایل فطری الهی، یادآوری نعمت‌های خداوند می‌تواند به تقویت و تعمیق شناخت کودک در مسئله خداشناسی کمک کند و در حیات فردی و اجتماعی وی معنا پیدا می‌کند (باقری، ۱۳۸۵؛ و مقدسی‌پور، ۱۳۸۲). یکی از اهداف اعتقادی تربیت دینی، پذیرش اصل معاد و مسائل پیرامون آن است. در آموزش معاد دوره ابتدایی، زندگی پس از مرگ نباید به گونه‌ای وحشتناک و دهشت‌انگیز در نظر کودکان جلوه کند بلکه باید از خوشی‌ها و لذت‌های بهشتی صحبت کرده و آنان را نسبت به خدا و رحمت او شایق و علاقه‌مند ساخت (بیگدلی، ۱۳۹۶، ص ۹۷). یکی دیگر از مهم‌ترین اهداف تربیت دینی در دوره ابتدایی، شناخت و ایجاد علاقه و محبت نسبت به پیامبران خداست. در دوره ابتدایی، تصور کودکان از پیامبران این است که آنها انسان‌هایی خوب، مهربان و مفید بوده‌اند. هنگام آموزش مفهوم نبوت به کودکان باید از مفاهیم انتزاعی مربوط به نبوت خودداری کرد و سعی شود تا علاقه دانش‌آموزان را به پیامبران بیشتر کنیم و آنها را الگو قرار دهیم (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۶، ص ۲۱).

یکی دیگر از اهداف تربیت دینی کودک، آموزش قرآن در ابعاد مختلف مثل قرائت، روخوانی و مفاهیم آن است. پیامبر می‌فرماید «فرزندان خود را بر پایه سه ویژگی تربیت کنید: محبت و ورزیدن به پیامبر، اهل بیت و قرآن خواندن (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۱، ص ۴۸۱۴). جهت تحقق اهداف تربیت دینی باید آیات قرآن کریم و احادیث به کار گرفته شوند تا دانش‌آموزان به تدریج دریابند که دین را باید از منابع معتبر آن یعنی کلام خدا و احادیث که از هر خطا و اشتباه به دور هستند، دریافت کنند (مقدسی‌پور، ۱۳۸۲، ص ۱۸). پرورش اخلاق، از اهداف مهم تربیت دینی به‌شمار می‌رود. مقصود

از تمام معارف دینی و انجام مناسک و شعایر، ایجاد تحولی اخلاقی در انسان است. این رشد در گرو تهذیب نفس از رذایل و تداوم بخشی و تعمیق فضایل اخلاقی است (نजारزادگان، ۱۳۸۷، ص ۲۰). به بیان دیگر، این نوع تربیت عبارت است از پرورش انسانی شایسته که در زندگی به خیر تن دهد و از شر تن زند (یالجن، ۱۳۹۵، ص ۲۸). آموزش احکام الهی، یکی دیگر از اهداف تربیت دینی است. تحقیقات نشان می‌دهد در بسیاری از افرادی که در بزرگسالی نسبت به عبادات سستی از خود نشان می‌دهند، عدم ورزیدگی آنها در انجام عبادات در کودکی نقش دارند (ملکی، شاملی و شکرالهی، ۱۳۹۰، ص ۲). ضروری است کودکان پیش از سن تکلیف، با اعمال و تکالیف عبادی، فلسفه و فواید اعمال عبادی متناسب با دوره کودکی آشنا شوند (فضل‌الله، ۱۳۷۹، ص ۱۳۹).

یافته‌های سؤال دوم با هیچ‌کدام از نتایج مطالعه‌های موجود همسویی ندارد. یکی از اصول مهمی که باید در طراحی آموزشی مورد توجه قرار گیرد، تهیه و تنظیم محتوای آموزشی است. در بیشتر موارد، عدم کارایی و غیر مؤثر بودن برنامه درسی، به دلیل نامناسب بودن محتوای آن نیست بلکه به دلیل چگونگی تنظیم و سازمان دادن آن است (تقی‌پور ظهیر، ۱۳۸۰). محتوا باید طوری سازمان یابد که ابتدا مسائل عینی‌تر آموزش داده شوند سپس امور انتزاعی طرح گردند (کشاورز، ۱۳۸۷). این اصل باید در سازماندهی محتوای تربیت دینی دوره ابتدایی نیز رعایت گردد. براین اساس، ارائه مفاهیم و آموزه‌های دینی در قالب عکس‌ها و تصاویر زیبا به‌ویژه در دوره ابتدایی می‌تواند یادگیری عینی و مؤثری ایجاد کند (سلیمان‌نژاد، ۱۳۹۴، ص ۵۹-۵۸). چکین^۱ معتقد است اگر محتوای آموزشی تربیت دینی با سطوح درک و شناخت و عاطفه دانش‌آموزان ابتدایی تناسب نداشته باشد، دانش‌آموزان قادر به درک صحیح و علمی از دین نیستند (چکین، ۲۰۱۳). دو تویت^۲ معتقد است که محتوای کتاب‌های دینی کودکان باید برخوردار از تصاویر و داستان‌های جذاب باشد زیرا این عوامل ابزار مناسبی برای ارائه مفاهیم دینی به کودکان می‌باشند (دو تویت، ۲۰۱۱). براین اساس، استفاده از قصه برای تربیت دینی دانش‌آموزان و انتقال مفاهیم دینی و اخلاقی، همواره مورد توجه برنامه‌ریزان درسی بوده است (سلیمانی، عابدینی بلترک، فقیهی حبیب‌آباد و عشوری مهنجانی، ۱۳۹۵، ص ۱۰). یافته‌های سؤال سوم با نتایج پژوهش‌های فتوحی و موسوی‌نسب (۱۳۹۴) و رضائی، ملکی، عباس‌پور و خسروی (۱۴۰۰) از حیث استفاده از تکنولوژی‌های نوین تدریس، توجه به روش فعال تدریس و تأکید بر روش نوین تدریس آموزش مفاهیم دینی همسوست.

روش نمایشی یا مشاهده، یکی از روش‌های آموزشی مؤثر است که از طریق آن می‌توان آموزه‌های دینی را در قالب‌های مشاهده‌پذیر و به‌گونه‌ای روشن، آسان و محسوس به کودکان آموزش داد.

1. Cekin

2. Du Toit

نمایشی کردن مفاهیم عقلی و انتزاعی، به‌ویژه برای کودکان با توجه به غلبه حسی آنان، موجب می‌شود که این‌گونه مطالب بهتر درک شود و یادگیری عمیق‌تری صورت پذیرد (مقدسی‌پور، ۱۳۸۲). برای مثال، معلم می‌تواند تصاویر مشخصی همچو دستگاه گردش خون و انواع پروانه‌ها را در ارتباط با خدانشناسی به کار ببندد (سلیمان‌نژاد، ۱۳۹۴، ص ۱۰۱). روش پرسش و پاسخ در مباحث خدانشناسی، معاد، احکام اسلامی، قرآن کریم و خودشناسی دانش‌آموزان می‌تواند کارایی زیادی داشته باشد (فریال‌آمار، سلطانی مطلق و دلبری، ۱۳۹۶). آندروجون معتقد است یکی از اصول تفکر نقادانه، پرسشگری است که به معنی پرسیدن سؤالات مناسب از خود و دیگران برای فهمیدن دقیق‌تر مطلب یا مسئله مطرح شده است (روش‌قیاس و میرشاه جعفری، ۱۳۹۶). جونز^۱ و الیزگی^۲ معتقدند تدریس فعال موجب همکاری بیشتر دانش‌آموزان با هم و کاهش مشکلات مدیریت کلاس می‌شود.

یافته‌های سؤال چهارم با نتایج پژوهش‌های عابدینی بلتریک و نیلی در مضمون سازمان‌دهنده روش تعاملی و مشارکتی در یادگیری و فتوحی و موسوی‌نسب (۱۳۹۴) در مضمون سازمان‌دهنده تأکید بر فناوری آموزشی در انجام فعالیت‌ها همسوست. مشارکت فعال در مهارت‌های مربوط به اعمال دینی و مشارکت فعال در فعالیت‌های گروهی دینی باعث خواهد شد تا دانش‌آموزان مهارت‌هایی را در زمینه آداب و اعمال دینی کسب نمایند و تمرین و ممارست در انجام آنها یادگیری را عمیق‌تر می‌کند (فریال‌آمار، سلطانی مطلق و دلبری، ۱۳۹۶). در تربیت دینی با پذیرش اصل متربی محوری باید مواردی از قبیل رفق و مدارا، توجه به تفاوت‌های فردی، اعمال رویه‌های عقلانی، آزادی انسان و حفظ استقلال شخصی دانش‌آموزان و تدریجی بودن تربیت مورد توجه قرار گیرد (مشایخی‌راد، ۱۳۸۱، ص ۵۸). برای نیل به زیستن دینی که هدف اصلی تربیت دینی است لازم است دانش‌آموخته، فرایند یادگیری را به خوبی آموخته باشند تا در مواجهه با هر مسئله تازه‌ای، راه‌حل مناسب آن را پیدا کند و جریان یادگیری را تداوم بخشد. بنابراین، فقط نتیجه یادگیری مهم نیست بلکه آنچه طی فرایند آموزش اتفاق می‌افتد نیز از اهمیت فراوان برخوردار است (فریال‌آمار، سلطانی مطلق و دلبری، ۱۳۹۶).

یافته‌های سؤال پنجم با نتایج پژوهشی رضائی، ملکی، عباس‌پور و خسروی (۱۴۰۰) از حیث توجه به سنجش مشاهده‌ای آزمون‌های عملکردی همسوست. ارزشیابی تربیت دینی در دوره ابتدایی با تکیه بر روش‌های نوین ارزشیابی آموزشی صورت می‌پذیرد. ارزشیابی در درس هدیه‌های آسمان به صورت مستمر و از طریق مشاهده عملکرد دانش‌آموزان و محصول عملکرد

1. Jones

2. Alyzgy

آنها در طول فرایند یادگیری صورت می‌گیرد. ارزشیابی مستمر باید با استفاده از روش‌ها و ابزارهای گوناگون ارزشیابی توصیفی مثل واقعه‌نگاری، ثبت مشاهدات، مقیاس درجه‌بندی، آزمون‌های عملکردی، تکالیف درسی، آزمون‌های مداد-کاغذی، خود سنجی و همسال سنجی، سنجش والدین و... استفاده شود (سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، ۱۳۹۶، ص ۱۱). سنجش مشاهده‌ای یا مشاهده عملکرد، شیوه‌ای نو در شناخت برخی از ابعاد شخصیتی دانش‌آموزان است. دو شیوه مهم در سنجش مشاهده‌ای، چک لیست و واقعه‌نگاری است. معلم با توجه به اهداف و انتظارات هر فعالیت آموزشی، مهارتی و نگرشی با معیارهای ساده، قابل فهم، روشن و مشخص، فهرست و ارسای فراهم می‌کند (قره‌داغی، ۱۳۸۸). واقعه‌نگاری ابزاری برای ثبت وقایع و رویدادهایی معنی داری که گاه معلم در کلاس و مدرسه از دانش‌آموزان مشاهده می‌کند، مناسب است و دارای سه بخش توصیف، تفسیر و راهکار است (حسنی، ۱۳۸۹، ص ۹۶). آزمون‌های عملکرد با مهارت سرو کار دارند. ساکس^۱ (۱۹۹۷) می‌گوید آزمون‌های عملکردی از آزمون شونده می‌خواهند تا به انجام نوعی رفتار اقدام کند نه اینکه صرفاً سوال‌هایی را جواب دهد (به نقل از سیف، ۱۳۸۲، ص ۲۴۴). یکی از ابزارهای ارزشیابی، آزمون کتبی است. آزمون وسیله‌ای است برای بررسی مشاهدات منظم معلم از رفتار شاگرد و تفسیر مشاهدات و تبدیل آن به مقیاس‌های عددی و طبقه‌بندی شده (مقدم سلیمی، ۱۳۸۹). در نهایت، ارزشیابی توصیفی، به فرایند جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل و تفسیر اطلاعات حاصل از به کارگیری ابزارهای مختلف از ابعاد مختلف جریان یادگیری و اتخاذ تصمیمات مناسب آموزشی در جهت توانمند ساختن یادگیرنده و هدایت این جریان به سوی تحقق بهتر اهداف یادگیری از طریق ارائه بازخوردهای توصیفی، مفید و مؤثر است (حسنی، ۱۳۸۹، ص ۸۶).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هر کودکی دارای استعداد دینی است اما دینداری نیازمند فراهم شدن زمینه‌ها و شرایط است. یکی از این شرایط، تربیت دینی است. تربیت دینی، هدایت استعداد و رشد دینی انسان است. در این ساحت از تربیت، بر شناخت، گرایش و عمل دینی فراگیران تأکید می‌شود. به بیانی دیگر، تربیت دینی، ناظر بر درک و شناخت امور دینی، میل و گرایش به موضوعات دینی و عمل متناسب با شناخت و عواطف دینی است. از سویی دیگر، تربیت دینی، به‌ویژه در وجه رسمی آن، عناصر و مؤلفه‌هایی دارد که بدون آنها، تحقق پیدا نخواهد کرد. اگرچه متخصصان حوزه تربیت در باب

1. Sachs

تعداد این عناصر اختلاف نظر دارند، اما هدف، محتوا، روش آموزشی، فعالیت یادگیری و شیوه ارزشیابی می‌تواند عناصر مورد اتفاق متخصصان در هر ساحت تربیتی و از جمله تربیت دینی باشد. بر این اساس، مطالعه حاضر، به بررسی تربیت دینی از زاویه این عناصر پنج‌گانه می‌پردازد. همچنین، در این پژوهش، از رویکرد مدرسه محوری به بررسی تربیت دینی بهره گرفته می‌شود به این معنا که دیدگاه و تجارب زیسته معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد، منبع گردآوری اطلاعات و اظهارنظر در باب تربیت دینی و عناصر آن می‌باشد. اهمیت این رویکرد از آن روست که در نظام آموزشی ایران کمتر به مدرسه محوری و مشارکت فعال معلمان در تهیه و تدوین عناصر تربیت دینی توجه می‌شود.

نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که از حیث اهداف تربیت دینی، معلمان بر مقاصد تأکید دارند که پوشش‌دهنده تمامیت ابعاد آموزه‌های دینی باشد. در دین، اصولی چون توحید، نبوت و معاد، احکام و آداب، اخلاق و شناخت متن مقدس بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. از این رو، معلمان ابتدایی شهرستان مهاباد نیز اعتقاد دارند که در اهداف تربیت دینی باید به همه این ابعاد توجه کرد. بنابراین، شناخت، گرایش و عمل به اصول، فروع، اخلاق و متن مقدس قرآن، اهداف تربیت دینی است. از حیث محتوا، معلمان نگاهی انتقادی به محتوای تربیت دینی گنجانده شده در کتب درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی دارند. آنها بر این باورند که اصول حاکم بر انتخاب و سازماندهی محتوای تربیت دینی این دوره نقض شده است به این معنا که با وضعیت رشد شناختی کودکان منطبق نیستند و بیشتر ماهیت انتزاعی دارند. از این داوری می‌توان نتیجه گرفت که از دید این معلمان، محتوای تربیت دینی دوره ابتدایی باید عینی‌گرایانه تدوین شود تا دانش‌آموزان درک اولیه و درستی از آموزه‌های دینی پیدا کنند.

در عنصر روش‌های آموزشی یا فعالیت‌های یاددهی، معلمان بر تنوعی از روش‌های آموزشی تأکید دارند. این روش‌ها با اهداف و محتوای تربیت دینی، وضعیت رشد شناختی دانش‌آموزان دوره ابتدایی، اصول آموزش و پرورش و وضعیت نوین در دنیای امروز منطبق است. عمل‌گرایی، فعالیت محوری، عینی‌گرایی و فناورانه بودن روش‌های آموزشی، از ویژگی‌های بارز این روش‌ها هستند که همگی با شاخص‌ها و معیارهای درست فنون تدریس هماهنگی دارند. ویژگی‌های فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموزان نیز با ویژگی‌های فعالیت‌های یاددهی همسوست و در آن نیز بر مشارکت فعال و پژوهش‌گرایانه دانش‌آموزان در تربیت دینی تأکید می‌شود. علاوه بر این، توجه به رویکرد تعاملی و مشارکتی، تربیت دینی فردگرایانه را طرد کرده، دانش‌آموزان را به انجام فعالیت‌های مشارکتی و جمعی فرامی‌خواند.

در شیوه‌های ارزشیابی تربیت دینی که معلمان دوره ابتدایی شهرستان مهاباد ارائه می‌دهند، تنها بر آزمون‌های مداد-کاغذی تأکید نمی‌شود و به روش‌های متنوع و جامع‌تری نیز توجه می‌شود. تربیت دینی، به دین‌آموزی و شناخت معارف دینی محدود نمی‌شود که ناچار باشیم تنها شیوه‌های ارزشیابی کتبی شناخت محور را ملاک قرار دهیم. تربیت دینی، علاوه بر دین‌آموزی، به تعبّد و اعمال دینی نیز توجه دارد و بازتاب دین در عرصه عمل و رفتارهای عینی دانش‌آموزان، معیار تربیت یافتگی دینی است. از این رو، شیوه‌های ارزشیابی عملکردی و مشاهده‌ای جزء روش‌های مهم تربیت دینی تلقی شده‌اند. علاوه بر این، معلمان همسو با حاکم بودن ارزشیابی توصیفی بر نظام ارزشیابی دوره ابتدایی می‌توانند وضعیت یادگیری‌های دینی دانش‌آموزان را به صورت کیفی داوری کنند.

پیشنهادهای کاربردی

۱. توجه به اصول، فروع، اخلاق و متن دین در هر سه حیطه شناختی، عاطفی و عملی در طراحی اهداف تربیت دینی دوره ابتدایی.
۲. رعایت اصل هماهنگی محتوای تربیت دینی با وضعیت رشد شناختی کودکان دوره ابتدایی.
۳. تأکید بر روش‌های آموزشی عملی، عینی، فعال و فناورانه در تربیت دینی دوره ابتدایی.
۴. توجه به رویکردهای تعاملی، فعال، پژوهش‌محور و فناورانه در فعالیت‌های یادگیری تربیت دینی دوره ابتدایی.
۵. به کارگیری تنوعی از روش‌های ارزشیابی تربیت دینی دوره ابتدایی همچون آزمون‌های مداد-کاغذی و شیوه‌های عملکردی، مشاهده‌ای و توصیفی.

منابع

۱. ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۳)، فلسفه تربیت، تهران: دانشگاه پیام نور.
۲. اشرفی، عباس، فاطمه اخوندی (۱۳۹۰)، «آسیب‌شناسی آموزش دینی در دانشگاه از دیدگاه اساتید»، رهیافت انقلاب اسلامی، ش ۱۷، ص ۱۳۳-۱۴۵.
۳. باقری، خسرو (۱۳۸۵)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج ۱، تهران: مدرسه.
۴. بیگدلی، الیاس (۱۳۹۶)، «نقش قصه در آموزش مفاهیم دینی»، معرفت، سال بیست و چهارم، ش ۲۰۹.
۵. تقی‌پور ظهیر، علی (۱۳۸۰)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، تهران: آگاه.
۶. حسینی، محمد (۱۳۹۵)، «بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی»، تربیت اسلامی، سال ۱۱، ش ۲۲، ص ۱-۲۸.
۷. رضائی، محبوبه، حسن ملکی، عباس عباس‌پور و محبوبه خسروی (۱۴۰۰)، «طراحی و اعتبار سنجی الگوی برنامه‌دینی در دوره ابتدایی»، پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، سال هجدهم، دوره دوم، ش ۴۲، ص ۲۹-۴۹.
۸. روش‌قیاس، پروین و سیدابراهیم میرشاه‌جعفری (۱۳۹۶)، «بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ی پنجم ابتدایی، از منظر پاسخگویی به سؤالات دینی کودکان»، معرفت، سال ۲۶، ش ۲۳۶.
۹. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۶)، راهنمای معلم هدیه‌های آسمان چهارم دبستان. تهران: شرکت افست.
۱۰. سلیمان‌نژاد، اکبر (۱۳۹۴)، روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی)، تهران: سمت.
۱۱. سلیمانی، محمدرضا؛ میمنت عابدینی بلترک، حسین فقیهی حبیب‌آباد و فروزان عشوری مهرنجان (۱۳۹۵)، «تحلیل محتوای مؤلفه‌های دینی در مجلات کودک و نوجوان»، تربیت اسلامی، سال ۱۱، ش ۲۳، ص ۷-۱۹.
۱۲. سیف، علی‌اکبر (۱۳۸۲)، روان‌شناسی تربیتی، تهران: دانشگاه پیام نور.
۱۳. شریعتمداری، علی (۱۳۸۴)، تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: امیرکبیر.
۱۴. فتوحی، سیدحسین و سید محمدرضا موسوی‌نسب (۱۳۹۴)، «راه‌کارهای انتقال ارزش‌های دینی به کودکان دبستانی»، معرفت، سال ۲۴، ش ۲۰۹.
۱۵. فریال، آمار؛ معصومه سلطانی مطلق، سیدمحمد دلبری (۱۳۹۶)، راهنمای معلم هدیه‌های آسمان چهارم دبستان، تهران: افست.

۱۶. فضل‌الله، محمدرضا (۱۳۷۹)، «درآمدی بر تربیت دینی با توجه به پیشرفت ادراکات دینی در کودکان و نوجوانان»، ترجمه اسدی، فرزاد، تربیت اسلامی، ش ۳، ص ۱۲۳-۱۴۲.
۱۷. قره‌داغی، بهمن (۱۳۸۸)، سنجش مشاهده‌ای شیوه‌ای نو در خدمت ارزش‌یابی کیفی-توصیفی. تهران: کوروش.
۱۸. کاویانی، پروانه و سیدحسین واعظی (۱۳۹۷)، «مقایسه اهداف، محتوا و روش‌های ارزشیابی تربیت دینی مقطع ابتدایی در ایران و کشور اروپایی انگلستان»، علوم اجتماعی، سال دوازدهم، ش ۳، ص ۲۶۷-۲۸۶.
۱۹. کشاورز، سوسن (۱۳۸۷)، «شاخص و آسیب‌های تربیت دینی»، تربیت اسلامی، سال سوم، ش ۶، ص ۹۳-۱۲۲.
۲۰. گال، مردیت، بورگ، والتر و گال، جویس (۱۳۸۷)، روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی، ج ۲ (ترجمه نصر و همکاران)، تهران: سمت.
۲۱. محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۳۸۱)، میزان الحکمه، ترجمه حمید رضا شیخی، قم: دارالحديث.
۲۲. مشایخی‌راد، شهاب‌الدین (۱۳۷۸)، «دین و تربیت»، روش‌شناسی علوم انسانی، ش ۱۹، ص ۷۷-۹۱.
۲۳. مشایخی‌راد، شهاب‌الدین (پاییز ۱۳۸۱)، «اصول تربیت از دیدگاه اسلام»، روش‌شناسی علوم انسانی، ش ۳۲.
۲۴. مقدسی‌پور، علی (۱۳۸۲)، «اصول و روش‌های آموزش مفاهیم دینی به کودکان»، معرفت، ش ۷۵.
۲۵. مقدم سلیمی، پروین (۱۳۸۹)، «آزمون‌های کتبی پیشرفت تحصیلی»، رشد معلم، ش ۲۴۸، ص ۱۶-۱۹.
۲۶. ملکی، حسن؛ عباسعلی شاملی و مهدی شکراللهی (۱۳۹۰)، «تربیت عبادی کودکان»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال سوم، ش ۱، ص ۱۰۵-۱۳۲.
۲۷. نجارزادگان، فتح‌الله (۱۳۸۷)، رهیافتی بر اخلاق و تربیت اسلامی، قم: نشر معارف.
۲۸. نیرومند، زینب؛ علی محبی و نجمه وکیلی (۱۳۹۹)، «بررسی اهداف تربیت دینی نوجوانان، با رویکرد نشاط‌آوری»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال بیست و هشتم، دوره جدید، ش ۴۹، ص ۱۵۵-۱۷۹.
۲۹. یالجن، مقداد (۱۳۹۵)، تربیت اخلاقی در اسلام (ترجمه بهروز رفیعی)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۳۰. یوسفزاده، محمدرضا و میترا خبازیان (۱۳۹۱)، بررسی میزان تأکید برنامه درسی دوره ابتدایی بر تربیت دینی از دیدگاه معلمان دوره ابتدایی ناحیه یک شهر همدان در سال تحصیلی ۹۰-۹۱، پژوهش علوم انسانی، ۳۲.

31. Cekin, A. (2013), The Different grades students' understanding levels of the concept of religion in Turkish elementary education. *Journal of Religious Culture*, 167 :1-5.
32. Clarke, V. (2010), Review of the book 'Interpretative phenomenological analysis: theory, method and research'. *Psychology learning & Teaching*, (9) 1 . pp.56-57.
33. Du Toit, J.S. (2011), God is: children's Bibles and Bible storybooks' presentation of religious values. *Koers*, (76)1 ,119-135.